

ХАРЬЦУУЛСАН УЛС ТӨР**Хүннү ба өмнөд, өрнөд хөршийн харилцаа холбоо****3. Батсайхан***МУИС-ийн Археологи-антропологиин тэнхмийн профессор***Түлхүүр үг:** Хүннү, Хан улс, Баруун хязгаар, харилцаа, Урт хэрэм

Хүннү улс нь өмнөд этгээдээрээ Зүүн Ази дахь эртний суурин иргэншлийн нэгэн том голомт Хятадын Хан улстай, баруун ба баруун өмнөд талаараа Баруун хязгаарын хэмээн түүх сударт тэмдэглэсэн нүүдэлчин болон хагас суурьшмал олон жижиг улс, овог, аймагтай хил залган оршиж байжээ. Энэхүү хоёр хөрш нь нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн түвшин, хэл соёл, угсаа гарвалын хувьд хүннүгээс эрс ялгаатай ард түмнүүд байсан бөгөөд өөрөөр хэлбэл Алтайн хэлт нүүдэлчин Хүннү, газар тариалан эрхлэгч суурин амьдралтай хятад болон эртний индоираны хэл аялгуугаар ярилцагч хагас нүүдэлчин, хагас суурьшмал үсүн, юэжи зэрэг дорнод ираны салбар овог аймгууд гэх мэт гурван өөр угсаатан, хэл соёлын уулзвар байсан юм.

Гурван хөршийн харилцаа нэн эртний угшилтай бөгөөд ялангуяа, МЭӨ II мянганы эцэс I мянганы эхнээс эхлэн умардын гуйфан хэмээх хүчирхэг овог аймгууд Шар мөрний хөндий саваар нутаглах Инь, Жоу улстай дайтаж байсан тухай хүрэл сав суулга болон мэргэ төлөгний ясны бичээст тэмдэглэсэн байдаг бол баруун хязгаарын юэжи нарын тухай анхны мэдээ МЭӨ V-IV зууны Гуаньзы бичигт юйши, юйжи хэлбэрээр гардаг ажээ. Харин Умардын болон Баруун хязгаарын ард түмнүүдийн харилцаа энеолит ба хүрлийн эхэн үеэс эхтэй.

1. МЭӨ IV-III зууны үед Евразийн түүхэн хөгжилд түлхэц үзүүлэх тус тивийг дамнасан анхны зам харгуй түүгээр дамжин Дорно дахин ба нүүдэлчдийн соёлын ололт, амжилт төдийгүй цэрэг дайны урлаг баруун зүгт нэвтрэх угтвар нөхцөл бүрдсэн юм. Мянга гаруй жил хятадын вант улсууд болон умардын нүүдэлчдийн хооронд үргэлжилсэн дайн дажны эцэст ойролцоо цаг хугацаанд хятадад анхны нэгдсэн төр Цинь, Хан улсууд байгуулагдсан бол умардад нүүдэлчдийн тулгар төр улс Хүннү гүрэн байгуулагдсан билээ. Энэ нь умард, өмнөдийн хоорондын олон зууныг гэтэлсэн холбоо харилцааны хариу үйлдлүүд, зайлшгүй гарах үр дүн байсан гэж үзэлтэй. Ази тивийн хоёр их хөрш улсын гадаад бодлогын чиг шугам нь аль нэг талаа хараат улс байлгахад чиглэгдсэн улс төр, цэрэг дайны бодлого **баримталж байсан ажээ**. Хан улс оршин тогтнож ирсэн бүхий л хугацааны турш хүннү нарыг хазаарлан барих боломжтой гэж үзсэн цэрэг дайны болон дипломатын бүхий л аргуудыг хэрэглэсэн боловч тэр нь хүсэн хүлээж байсан тэр үр дүнд хүрээгүй бөгөөд хүннүг номхотгоход хамаг амьдралаа зориулсан У ди хаан үүнийг хүлээн зөвшөөрсөн байдаг билээ. Гэсэн хэдий ч хоёр улс түүхийн эгзэгтэй мөчүүдэд төрт ёсны хэм хэмжээ, гэрээ хэлцлийг аль аль тал нь баримталж байсан төдийгүй Хан улсын хааны сэнтийг ёс бусаар эзлэн авсан Ван Маний бослогыг дарахад хүннү нар цэргийн хүчээр тусалж байсан зэрэг цөөнгүй тохиолдлууд сурвалж бичгийн мэдээнд тэмдэглэгдэн үлджээ (Таскин 1968, 1973, 1984).

Хүннү улс нь Хятадын Хан улсын хүн амаас хэдэн арав дахин цөөн байсан боловч өргөн уудам газар нутаг, сайн зохион байгуулалттай хурдан

шаламгай морин цэрэг, тусгал сайтай нум, хил хамгаалах тогтолцоо, өртөө маягийн холбоо зэрэг давуу талууд дээрээ түшиглэн Төв болон Дорнод Азийн хүчний харилцааг тэцвэржүүлж байсан гэж үзэлтэй. Гэхдээ хүннү нар үр тарианы ургамал, бөс бараа гэх мэт суурин орны зарим бараагаар байнга гачигдаж, дутагдаж байсан бол хятадууд нүүдэлчдийн адуу мал, арьс ширээр арилжаа наймаа хийх сонирхолтой байсан боловч Хан улсын зүгээс нүүдэлчдэд үзүүлэх улс төрийн дарамт шахалтын улмаас боомтын арилжаа зогсоход хүрч байжээ. Ийм тохиолдолд Хүннү нар хятадын боомт хотуудыг довтлон хэлмэгдүүлэх шалтаг болж цаашид өргөжин хоёр талаас олон арван мянган цэрэг оролцсон томоохон хэмжээний дайн гарахад хүргэж, эцэст нь нэгэн адил асар их хэмжээний хохирол амсдаг байжээ. Дайны эцэст хэрэв хүннү нар ялагдал хүлээсэн бол эр цэрэг өсөн торинож, насанд хүрч, агт морь үржин олширтол хэсэг хугацаанд намжмал байдал зонхилж байсан бол Хан улс ялагдсан тохиолдолд ургийн явдалд тулгуурласан энхийн гэрээг дахин байгуулж бэлэг сэлт маягаар их хэмжээний бөс бараа, үр тариа зэргээр жил бүр татвар төлөх болдог байлаа. Үүнийг нөгөө талаас нь авч үзвэл Хан улс байнгын цэрэг дайны аюул дор хараат байдалтай байсан бол хүннү нар бөс бараа болон үр тарианы гачигдал дор харилцан хараат оршиж байжээ. Чухам энэхүү шалтгаан нөхцөл нь эрс тэрс шинжтэй хоёр иргэншил зэрэгцэн орших үндэс суурь нь болж байсан гэлтэй.

2. Аливаа хөрш улсуудын дотоодын зөрчил тэмцэл нь нөгөө талдаа ашигтайгаар эргэдэгийн адил Хан ба Хүннү улсад ч ажиглагдаж байсан юм. Тухайлбал, Цинь, Хан улсын хооронд үүссэн дайн тулааны улмаас олон хятад иргэд дүрвэн Хүннүгийн нутагт ирж суурьшсанаас гадна олон тооны олзлогсод, дагаар орогсод байсан бөгөөд зарим судлаачдын тооцоогоор Хүннүгийн газар тариаланд 100 000 орчим хятад иргэд ажиллаж байжээ (Ганбаатар 2008:279). Үүнээс гадна худаг ус гаргах, үр тариа хадгалах амбаар сав барих, гүүр тавих зэрэг ажил хийж байсан тухай цухас мэдээ сурвалжид гарч байгаагаас үзвэл анхын хот маягийн суурин газрууд, хэрэм бэхлэлт босгоход хятад иргэд шууд оролцож байсан гэж үзэх хэрэгтэй. **Гэхдээ нүүдэлчин ард түмний анхны хот суурин маягийн газрууд нь газар тариалан эрхлэгч суурин оронд анхны хот маягийн төвүүд үүссэн зүй тогтолоос эсрэгээр төр улс үүсэн байгуулагдсаны дараагаар болсон үйл явц байсан нь ажиглагдаж байна. Үүний нэгэн адил Хүннүгийн суурин газрууд нь улс төр, засаг захиргааны төвийн үүрэгтэй байгаагүй, зөвхөн эдийн засгийн ач холбогдлоор тодорхойлогдож байсан бололтой** (Батсайхан 2011:396).

3. Хятад болон хүннү иргэдийн хооронд гэр бүлийн өргөн холбоо харилцаа байсан тухай бичгийн сурвалжийн мэдээ гарахгүй байгаа бөгөөд археологийн сурвалжид бас илрэхгүй байна. Харин хүннүд олзлогдсон болон дагаар орсон хятад цэргийн түшмэл, элч төлөөлөгчид хүннү эхнэр авсан тухай цөөвөр мэдээ бий. Үүнээс үзвэл хятад иргэд уламжлалт зан заншил, аж төрөх ёсондоо баригдан өөр хоорондоо гэр бүл үүсгэж байсан бололтой.

Шаньюй нарын дэргэд Чунхан Юэ, Вэй Лю, Жао Синь мэт хятад боловсролтой хүннү нараас гадна хятад түшмэл зөвлөх байсан тухай сурвалжид огт дурдахгүй байна.

4. Энэхүү харилцаагаар дамжин хятадын газар тариалангийн багаж хүрээ, анжис, зээтүү мөн арвай, буудай зэрэг үр тарианы ургамал ахуйн соёлын зарим

элемент будаа агшаах ёроолдоо нүхтэй ваар, шавар зуух, зарим нэг хэв шинжийн дэнгийн цөгц зэрэг эд зүйл хүннү нарын дунд өргөн нэвтэрсэнээс гадна хоолны ясан савх олонтаа олдож байгаагаас үзвэл хятад маягийн хоол дэлгэрсэн байсан бололтой. Түүнчлэн ширдмэл аяга, тагш, нарийн нэхээстэй торго, цагаан хүрэл толь, хаш гоёл чимэглэл зэрэг хятадын тансаг хэрэглээний эд зүйлийг хүннү нар ихээхэн таашаадаг байсан бололтой. Мөн хоёрын зэрэг булшнаас хар бэхний үлдэцтэй хавтгай чулуун янтай (Эрдэнэбаатар нар 1999:65. Зур.4) гарснаас үзвэл хятадын бичгийн соёлын нөлөө нэвтрэхийн хамт бичиг үсэгт тайлагдсан боловсролтой хүмүүс цөөнгүй байсан гэлтэй.

Хүннү нартай хил залган оршин суух хятад иргэдийн дунд нүүдэлчдийн мал маллагааны арга ухаан, адуу малын уналга эдэлгээ, тоног хэрэглэл, хувцас хунар дэлгэрч байснаас гадна хил орчмын хятад залуус нүүдэлчдийн нөлөөгөөр моринд гарамгай, харваж намнахдаа нутгийн гүнд оршин суух хятад иргэдээс хавьгүй илүү тул тэднээс бүрдсэн тусгай цэрэг анги хүртэл зохион байгуулж байсан тухай сурвалжид өгүүлжээ. Үүнээс гадна нүүдэлчдийн зарим төрлийн хоол, гамбир, мах борцлон хатаах зэрэг арга ухаан зэр зэвсэг, байлдах урлаг нэвтрэн оржээ. Түүнчлэн, Хүннүгийн дотоод гарсан зөрчил тэмцлийн уршигаар овгийн ахлагчаар удирдуулсан олон овог аймгууд Хан улсад дагаар орж хил хамгаалах болон Умард Хүннүгийн эсрэг хийх аян дайнд цэргийнхээ хамт оролцож байлаа. Үүнийхээ төлөө Хан улсаас өндөр шан харамж, цол хэргэм хүртэж хятадын төрд зүтгэж байжээ. **Хүннү гүрэн задарч хоёр хуваагдсанаар Өмнөд хүннү нар Ордосын Бор тохойд эргэн суурьшсанаар яваандаа суурин ба нүүдлийн иргэншлийг хослуулсан завсарын соёл төрөн гарсан нь хятадын иргэншлийн хөгжилд зэрэг нөлөө үзүүлснийг онцлон дурдах нь зүйтэй.**

Нүүдэлчидтэй харилцах харилцааны явцад төр, засаг захиргааны шинэ албан нэгжүүд хүртэл байгуулагдаж нүүдэлчдийн талаар явуулах гадаад бодлогын үндэс суурь тавигдаж хятадын төр улс улам бэхжсэн ажээ.

5. Хүннү улсаас Баруун хязгаарын аймаг улстай харилцаж байсан харилцаа холбоо нь судалгааны тусгай сэдэв мөн. Юуны өмнө энэ харилцаа нь Хан улстай харилцаж байсан харилцаанаас эрс өөр зарчмын ялгаатай юм. Учир юу гэвээс Хүннү гүрний эсрэг Хан улс, Баруун хязгаарын хооронд аливаа эвсэл холбоо байгуулагдахаас урьдчилан сэргийлэх бодлого баримталж өөрийн хараа, хяналт тогтоох, нөлөөгөө хадгалж байхын тулд цэргийн хүчээр туслах, ургийн холбоо тогтоох, хүчээр эзлэн номхотгох зэрэг цэрэг, улс төрийн боломжтой бүхий л аргыг хэрэгжүүлж байсан бөгөөд тодорхой амжилтанд хүрч байсан билээ. Энэхүү холбоо харилцаа тогтоход аж ахуй, соёлын зарим ижил төстэй тал тухайлбал, нүүдлийн мал аж ахуй, түүнд тохирсон аж төрөх ёс, зарим зан заншлын адил тал сайнаар нөлөөлсөн байж таарна. Түүнчлэн, хүннүгийн хүн амын доторх монгол, европ завсарын төрхөн бүлгүүд болон Баруун хязгаарын ард түмний хоорондох эртний угсаа гарвалын холбоо сүлбээний дам нөлөөллийг үгүйсгэх аргагүй юм.

Сурвалжид өгүүлснээр МЭӨ 138 онд хятад түшмэл Жан Цянь Баруун хязгаарын улс орнуудаар аялан явж хожим нь Торгон зам хэмээн нэрлэх болсон өрнө, дорныг холбосон их замыг нээсэн гэж үздэг. Гэтэл хүннү нар үүнээс өмнө Баруун хязгаарын хүчирхэг том аймаг Юэжитэй юу ч атугай Түмэн

шаньюй харилцаатай байсан бөгөөд тус бүс нутаг дахь хүннүтэй сөргөлдөх томоохон хүч байсан боловч Модун шаньюйд цохигдон нэг хэсэг нь баруун тийш зайлан одсоноор Баруун хязгаарт хяналтаа тогтоожээ. Яагаад гэвэл өрнө зүгт нэвтрэх гол зам харгуйн уулзвар газар тул Хан улс мөн нэгэн адил анхаарч Баруун хязгаарыг эзлэн авахад чиглэсэн улс төрийн идэвхитэй бодлого явуулж асар их хэмжээний хүн хүч, хөрөнгө мөнгө зарж байсан боловч төдийлөн амжилтанд хүрч чадаагүй ажээ.

6. Нүүдэлчдийн улс төр, нийгэм, эдийн засгийн салбарт асар сөрөг нөлөө үзүүлдэг нэгэн үзэгдэл бол урт хэрмийг чиглэсэн нүүдэл, шилжилт хөдөлгөөн юм. Энэ нь нүүдэлчдийн дунд үүсэн бий болсон хаан ширээний төлөөх тэмцэл, түүнээс болсон үймээн, бужигнаан, улс төрийн шалтгаантай урвалт, байгаль, цаг агаарын гамшигт үзэгдэл ган, зуд, царцааны нүүдэл, түүнээс улбаатай өлсгөлөн, өвчин тахал дэгдэх зэрэг дотоодод өрнөсөн улс төр болон гадны нөлөөллөөс ангид болдог үйл явцын үр дүн болон илэрдэг үзэгдэл юм. Дурдсан шалтгаануудын улмаас тухайн овог, аймгийн ахлагч, тэргүүлэгч нараар удирдуулан хэдэн мянгаас хэдэн арван мянга зарим тохиолдолд 100-200 гаруй мянган хүн Хан улсад дагаар орж, Урт хэрмийн гадна эсвэл дотор орж сууж байсан тухай мэдээ хятад сурвалжид олонтаа давтагдан гардаг. Дагаар орогсодыг хятадын дипломат бодлогын үзэл баримтлал ёсоор “энхрийлэн” хүлээн авч овог, аймгийн ахлагч нарт цол хэргэм олгож бөс бараа, үр тариа, дарс сэлтээр бэлэх барих бөгөөд түүний хариуд элэг нэгтнээс Хан улсын хил хязгаарыг хамгаалах, хүннүгийн эсрэг аян дайнд харьяат иргэдээ удирдан оролцох зэрэг үүрэг хүлээдэг байлаа. Зарим тохиолдолд тэдгээр нүүдэлчид хятад хэл соёлыг хүлээн авч аажмаар суурин амьдралд шилжин орж байсан бол зарим хэсэг нь умар зүгт нам тайван байдал тогтмогц эргэж тал нутгийн зүг нүүн ордог байжээ.

Энэ байдал нүүдэлчдийн төр улс доройтох тохиолдол бүрт байнга давтагдаж ирсэн хүн хүч болон эдийн засагт сөргөөр нөлөөлдөг уршигт үзэгдэл байсан төдийгүй нүүдэлчдийн төр улсыг улмаар мөхөлд хүргэж байсан гол шалтгаануудын нэг мөн.

Үүнд нүүдэлчдийн төр улсын язгуурын бүтэц зохион байгуулалтын онцлогийг дурдах хэрэгтэй. Тухайлбал, нүүдэлчдийн хаад аян дайныг удирдан зохион байгуулж газар, бэлчээрийг өргөтгөх дайны олз, бэлэг сэлт болон хараат орноос авах алба татварыг дахин хуваарилахаар хязгаарлагдах бөгөөд харьяат овог аймгуудыг бүрэн хянан барих боломжгүй байдаг. Учир юу гэвээс тухайн төр улсыг бүрдүүлж байгаа овог аймаг бүр өөрийн ахлагч удирдагчтайгаас гадна гишүүн эрчүүд бүгд зэвсэглэсэн малчин цэргүүд байх тул дээрээс улс төрийн дарамт үзүүлэх тэр бүр боломж байдаггүй ажээ. Үүнээс гадна өөр нэгэн чухал зүйл тэд бүгд тодорхой хэмжээний мал сүрэгтэй байх тул эдийн засгийн дарамт шахалтад автахгүй.

Иймээс хот айл буюу түүнтэй төстэй бүтэц зохион байгуулалт дээр суурилсан нүүдэлчдийн овог, овог аймгийн нэгдлийн шилжилт хөдөлгөөнийг хянан хязгаарлах боломжгүй байсан бөгөөд энэ нь дайсагнагч хөрш оронд ашигтай харин нүүдэлчдийн төрийг доройтуулагч хүчин зүйлийн нэг байлаа.

7. Зарим эх сурвалжаас үзвэл нүүдэлчид болон Баруун хязгаар хооронд скифийн үеэс эхлэн аж ахуй, соёл, угсаатны өргөн холбоо харилцаа тогтож

ирсэн бөгөөд түүгээр дамжин индоираны шүтлэг, домог үлгэр гэх мэт оюуны соёлын элементүүд нүүдэлчдийн дунд нэвтрэн орсоноос гадна, малыг нас шүдээр нэрлэх нэр томъёо, цагаан идээ, эсгийн гэрийн зарим хэсгийг нэрлэх нэр гэх мэт олон зүйлс харилцан нэвтрэлцэж алтай язгуурын хэл, соёлыг илүү баялаг болгожээ. Гэхдээ үүнийг зөвхөн индоираны соёлын тэргүүлэгч нөлөөгөөр тайлбарлах учир дутагдалтай бөгөөд Хангай нуруу, Орхон, Сэлэнгийн савд Карасукийн соёлтой ижил төстэй “Хиргисүүр, буган хөшөө”-ний соёл хэмээх хөгжингүй соёлын голомт төв байсан ба эдгээр соёл хэлбэрийн тогтоход монгол төрхтөн алтайн хэлт ард түмэн тодорхой үүрэг гүйцэтгэсэн юм. Сүүлийн үеийн судалгааны урьчилан үр дүнгээс үзвэл хөгжингүй хүрлийн үеийн бие даасан өвөрмөц иргэншил үүссэн нэг төв байсан бөгөөд дараачийн шинэ түүхэн эрин үеийн хөрс суурь болсон гэж үзэлтэй. Хүннүгийн оршуулгын зан үйлд мянга гаруй жилийн өмнөх хиргисүүр, буган хөшөөний соёлын зарим содон шинж тэмдэг уламжлагдан ирсэн байдаг нь хүннүгийн бие даасан соёлын нийтлэг бүрэлдэн тогтоход нэгэн гол тодорхойлогч элемент болон уламжлагдсан байна.

8. Хүннү болон Баруун хязгаарын улс орнуудын хооронд тогтож байсан харилцааны нэгэн гол ач холбогдол нь түүгээр дамжин өрнө зүгийн Грек, Бактри зэрэг улстай соёлын холбоо харилцаа үүсгэж байсанд оршино. Энэ харилцааны үрээр анх Монгол, Дундад Ази болон Ойрхи Дорнод, Балканы хойг хүртэлх анх зам харгуй тавигдаж эхэлсэн бөгөөд хятад түшмэл Жан Цянь санаандгүй учралаар Таныи Фу хэмээх хүннү хүнийг дагуулж аянд гараагүй бололтой бөгөөд тэрбээр орчуулагч, газарч, бие хамгаалагчийн үүрэгтэй явсан байж болох юм. Хожим нь Торгоны зам хэмээн нэрлэх болсон тэрхүү зам нүүдэлчдийн их нүүдлийн зам байсан ба хятадын бөс бараа анх хүннү нараар дамжин Баруун хязгаарт хүрч улмаар цааш баруун зүгт түгэн дэлгэрсэн бололтой.

9. Энеолитийн үеэс эхлэн хэдэн зууныг дамнан үргэлжилсэн харилцааны эцэст хүннү хүн амын дотор монгол, европ завсарын хэв шинжтэй томоохон бүлэг бий болсон бөгөөд Архангай аймгийн Тамирын Улаан хошуу, Худагийн ам, Наймаа толгой гэх мэт хүннүгийн оршуулгын газруудыг дурдаж болох юм. Энэ нь хүннү болон Баруун хязгаарын аймаг улсуудын хооронд улс төрийн харилцаанаас гадна энгийн иргэдийн хооронд гэр бүлийн харилцаа ихээхэн үүрэгтэй байсныг харуулж байна. Гэр бүлийн сайн харилцаагаар дамжин соёлын олон элемент дамжин орсон нь ойлгомжтой бөгөөд хүннү нар угсаатны хувьд төдийгүй соёлын талаараа ч гетероген нүүдэлчид байжээ. Иймээс Хүннүгийн угсаатны бүрэлдэхүүн болон соёлын үүсэл гарвалыг бүс нутгийн хүрээнд судлаж, аж ахуй-соёл, угсаатны оролцоог тодорхойлох нь судалгааны цаашдын чиг хандлага байх болов уу.

10. Баруун хязгаарт Умард Хүннүгээс дайжин очсон шаньюй тэргүүтэй цөөнгүй тооны нүүдэлчид МЭ 153 он хүртэл нөлөөтэй хэвээр байсан бөгөөд 155 онд Умард хүннү сяньбийн Танишихуайд бүрэн цохигдсоноор хүннү нарын нэг хэсэг нь баруун зүгт дүрвэн одож, үлдсэн хэсэг нь юэбань нэрийн дор түүх сударт тэмдэглэгдэх болжээ. Ийнхүү өргөн уудам газар нутгийг эзлэн оршиж байсан Хүннү гүрэн улс 350 гаруй жил оршин тогтносоны эцэст мөхсөн боловч тал нутагт их гүрэн байгуулж болох тухай аугаа их үзэл санаа мөхөөгүй бөгөөд зөвхөн нүүдэлчид төдийгүй суурин иргэншилт ард түмэнд хүртэл нөлөөлжээ. Нүүдэлчин хүннү нарын нөлөөгөөр өргөн уудам газар нутаг, улс орныг

эрхшээлдээ оруулан захирч их гүрэн байгуулж болох санааг ханчууд чухам тэр үед ухааран ойлгосон гэлтэй.

Эцэст нь тэмдэглэхэд тус тивд хүннү нарын явуулж байсан дипломат бодлогын хамгийн томоохон ололт амжилтын нэг нь Хүннү, Хан улсын хил хязгаарыг Цагаан хэрмээр тогтоож, газар нутгийн бүрэн бүтэн байдлыг хадгалахад чиглэсэн хоёр улсын хооронд байгуулсан анхны гэрээ болох нь эргэлзээгүй. МЭӨ 117 оны гэрээгээр Цагаан хэрмийн умард дахь нум, сум агсагчид шаньюйн зарлигийг дагаж хэрмээс урагш түшмэдийн бүс, малгай өмсөгчид Хан улсад захирагдах бөгөөд Хан, Хүннү хоёр улс бол мөр зэрэгцэх хүчирхэг улс болохыг дипломатын түвшинд Хан улсаар хүлээлгэн зөвшөөрүүлсэн түүхэн чухал ач холбогдолтой гэрээ болсон. Нөгөө талаас хятадыг дипломатынхаа уламжлалт бодлогоосоо ухран буулт хийхэд хүргэсэн том цохилт байжээ. Нүүдэлчид, Хүннүгээс эхлээд бүс нутгийн асуудлыг цэрэг зэвсгийн хүчээр гэхээсээ илүү дипломат замаар, тэрсэлдэн тэмцэх гэхээсээ илүү эвлэрэн зохицох зэрэг маш нарийн бодож төлөвлөсөн, улс төрийн уян хатан бодлого баримталсаар байсан энэ мэт олон жишээг дурдаж болох билээ. Гэхдээ нүүдэлчдийн дипломат бодлого нь өрсөлдөгч этгээддээ ямагт учир битүүлэг, үйл хөдлөлийнх нь дэс дарааллыг тааварлахад бэрхшээлтэй байхууцаар журамлан явуулахыг эрмэлздэг байсан нь тал нутгийн нүүдэлчдийн сэтгэн бодох өвөрмөц арга, гэнэтийн цохилт өгөх хурдан хөдөлгөөнт морин цэргийн хүч, өргөн уудам нутаг зэрэг давуу тал дээрээ суурилсан байжээ. Судлаачдын онцлон тэмдэглэснээр Модун-ы гадаад бодлогын номлол, түүнийхээ төлөөх улс төр, дипломатын тэмцэл нь үнэн хэрэг дээрээ Дорнод Азид Рах Хунница гэж зүй ёсоор нэрлэж болох энхийн дэг журмыг тогтоосон (Бор 2001:58) бага бүс нутгийн хүрээний дипломат бодлогын чиг шугамын зарчим байсан бөгөөд дэлхийн иргэншилд оруулсан хувь нэмэр гэж үзэж болох билээ.

Тухайн үед ази тивийн зүүн хэсгийн улс төрийн харилцаанд зонхилох үүрэг гүйцэтгэж асан хоёр их гүрэн нэгэн цаг хугацаанд сэргэн мандсантай адил мөн л ойролцоо цагт мөхөх тавилантай байжээ. Гэхдээ 400 гаруй жил үргэлжилсэн хоёр улсын харилцааны эцсийн үр дүнд хятадын гадаад бодлого буюу умардын нүүдэлчидтэй харилцах харилцаа бүрэн тавигдсан бөгөөд хожмын хятадын төр улсуудын уламжлалт гадаад харилцааны үндэс суурь болсон тухай сурвалжид олонтаа тэмдэглэсэн байна.

Хүннү улс мөхсөний дараагаар говийн өмнөд ба умардад хүннүгийн үлдэгдэл хэдэн зуугаас мянга хүртэлх тооны олон том жижиг овог аймгууд тал нутаг даяар нааш цааш нүүдэллэн оршиж байсан бол Умард хятадын нутагт хэдийнэ суурьшиж амжсан хүннү, сяньби нар Тоба Вэй улс, Умар Лян улс болон Умардын таван бүдүүлэгийн Арван зургаан улс хэмээн нэрлэсэн олон төр улсыг удаа дараалан байгуулж байсан боловч яваандаа тэдгээр нүүдэлчид хэл, соёлын хувьд бүрэн уусан шингэж хятадчилагджээ.

Хөшөө Цайдамд VII зууны 30-аад оны дунд үеэр босгосон Түрэгийн Билгэ хааны гэрэлт хөшөөнд Түрэг улсыг түрэгийн ухвар мөчид бек ноёд хятадын уран үг, үнэт эд баялагт мэхлэгдэн төр улсыг мөхөөсөн тухай харамсан дурдаад эцэст нь ийнхүү бичжээ. “Хятадын амтат уран үг, үнэт эд баялагт хууртагдавас түрэг ард түмэн, чи мөхнө. Хэрэв нэг хүн алдваас түүний харьяат бүх хүн ард манцуйтай нялх балчир хүртэл хэлмэгдэх болно” гэх мэтээр хятадын аюул

заналыг дахин анхааруулахын хамт “миний үг эндүүрэл үгүй бус уу? Ай, түрэгийн бек хийгээд ард түмэн мину, намайг сонсохтун. Түрэг түмнийг хурааж, төрөө түвшитгэсэн тухай энд сийлэв. Бас төөрөн будлих аваас задран бутрах тухай энэ чулуунаа сийлэв. Би бэр сэтгэсэн бүхнээ энэхүү мөнх орших чулуунаа сийлэв” (Мырзатай Ж. нар 2006:264) гэсэн нь өнөөдөр ч ач холбогдолтой хэвээр байна.

Abstract

In this article we tried to define Xiongnu and Han dynasty, Xiongnu and Western countries political relations. The studies reveal that The Xiongnu's relationship with the two neighboring countries mentioned above was based on entirely different approaches. The Xiongnu foreign policy regarding its 2 neighbors was to make them dependent states. Chinese Hans relations with Xiongnu and Western countries helped to shape Chinese foreign policy principles with northern nomads

Ашигласан сурвалж ба судалгааны бүтээлүүд

1. Батсайхан З. Хүннү түүх соёл. Хамтын бүтээл УБ, 2011
2. Бор Ж. Монголын хийгээд Евразийн дипломат шастир. I боть. УБ, 2001
3. Ганбаатар Я. Хүннүгийн түүх соёл. УБ, 2008
4. Мырзатай Ж, Каржаубай С. Атлас Орхонских памятников. Астана, 2006
5. Эрдэнэбаатар Д, Төрбат Ц, Эрдэнэбат У. Хүннүгийн үеийн шинэ олдворууд. АС. т.ХІХ, 1999
6. Таскин В.С. Материалы по истории древних кочевых народов группы дунху. М.1984
7. Таскин В.С. Материалы по истории сюннү. М. 1968
8. Таскин В.С. Материалы по истории сюннү. М. 1973